

Bairaškauskaite, Tamara

Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj

Przegląd Historyczny 89/1, 125-129

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

TAMARA BAIRAŠAUSKAITE

Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj

Zmiany administracyjne na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, dokonane w końcu wieku XVIII i na początku XIX przez władze rosyjskie, dotyczyły m.in. instytucji sejmików. Zapoczątkowało je rozciągnięcie na gubernie litewskie postanowień „Hramoty” Katarzyny II z 21 kwietnia 1785. W nowej sytuacji politycznej kształtowały się normy i zwyczaje, osadzone w kulturze politycznej szlachty litewskiej. W procesie ich tworzenia występowały jako aktywny czynnik. Należy wziąć pod uwagę rządowe akty prawne i ich interpretacje przez szlachtę, która musiała przystosować się do nowych warunków i siłą rzeczy przyczyniała się do ugruntowania wartości odmiennych od tradycyjnych.

Rezultatem działań państwa były w tym zakresie przede wszystkim przepisy odnoszące się do porządku elekcji urzędników powiatowych i gubernialnych. Także i one stanowiły wytwór dwóch tradycji politycznych: polsko-litewskiej oraz rosyjskiej.

Zasady elekcji zostały wypracowane przez przedstawicieli społeczeństwa oraz władze gubernialne. „Porządek wyboru gubernialnego marszałka szlachty guberni litewskiej” z 1801 r., który pochodzi z kancelarii litewskiego gubernatora cywilnego Iwana Fryzla, został w drugim dziesięcioleciu XIX wieku zastąpiony przez „Prawidła” albo „Organizację do elekcji szlacheckich”, które opracowali szlacheccy wyborcy, a władze tylko je zaakceptowały. Poprawione i przeglądane co trzy lata przed obradami sejmików przetrwały aż do ukazy Mikołaja I z 6 grudnia 1831 r., który ujedynolcił system wyborów w Cesarstwie.

Liczne wzmianki w korespondencji urzędowej świadczą, iż wzorowano się na aktach konfederacji generalnych sejmów konwokacyjnych z 1764 r. i 1768 r. (w części dotyczącej porządku sejmikowania) oraz na postanowieniach prawa rosyjskiego. Wymagano uwzględnienia zasad wyborów deputatów do komisji, która była powołana do opracowania „Ustawy o guberniach” (1766 r.) oraz postanowień zawartych w ukazach carskich odnoszących się do wyborów urzędników na ziemiach zabranych¹. Rolę drugorzędną, ale w omawianym aspekcie szczególnie

¹ *Porządek przepisany przez JO Xcia Chowańskiego, aktualnego konsyliarza stanu, gubernatora mińskiego i kawalera dla zgromadzenia dworzaństwa guberni mińskiej, podług którego elekcje przez dworzaństwo na następne trzylecie na różne urzęda w mieście gubernialnym Mińsku roku bierzącego 1808 miesiąca augusta odbywać się powinny*, Lietuvos valstybes istorijos archyvas (dalej: LVIA), f. 391, ap. 7, b. 4096, l. 4. Lista Jana Fryzla, gubernatora cywilnego wileńskiego, do Michała

ważną odegrało polityczne doświadczenie szlachty. W nowopowstałych przepisach omawiano ceremoniał zagajenia i odbywania obrad, poruszono sprawy etykiety oraz dekoracji sali. Występowały w nich elementy charakterystyczne dla systemu wartości przejawiającego się w polskiej kulturze społeczeństwa. Wśród zasad elekcji wyróżnić należy prawa i obowiązki szlachty sejmikowej oraz porządek wyborów i głosowania.

Powiązanie sejmików z najwyższą wartością polityczną — państwem miało się wyrazić poprzez postawę wobec rządu i prawa.

Zakazany był aktywny udział w obradach zwierzchników guberni. Rola, jaką odgrywali podczas sejmików, ograniczała się do określenia terminu elekcji. „Porządek wyborów” zastrzegał, że „po zjechaniu się do miasta — — powiatowych marszałków zastępujący miejsce marszałka gubernialnego — — doniesie o przybyciu gubernatorowi i otrzyma od niego dyspozycję, którego dnia wybór gubernialnego marszałka ma się odbywać”². Był to zazwyczaj gubernator cywilny, którego przedstawiali się przybyli. Tak było podczas wyborów marszałka gubernialnego litewskiego w 1801 r.

Spisy marszałków powiatowych oraz deputatów szlachty przybyłych na sejmik gubernialny wręczano bezpośrednio generał-gubernatorowi, który wydawał zezwolenie na rozpoczęcie obrad. Gubernator cywilny uczestniczył w uroczystym otwarciu sejmiku. Wyższość władzy państwowej nad samorządem szlacheckim podkreślał fakt, że to właśnie on udawał się na czele zebranych do kościoła, gdzie uczestniczył w nabożeństwie i przyjmował przysięgę na bezstronny wybór urzędników. Wiadomo, że w roku 1801 wskazał miejsce elekcji „w sali w Collegium św. Jana, Aula zowiącej się, w której powinien być postawiony stół nakryty czerwonym sukniem, a na nim położone najwyższe »Ustawy o urządzeniu guberni« tudzież »Przywilej szlachecki«”³. O obowiązku eksponowania ustaw rosyjskich wspomniały przepisy z roku 1808, odnoszące się do wyborów w guberni mińskiej: „na stołach, gdzie się elekcja odprawiać będzie, na każdym powinny być położone księgi najwyższych ustaw i najmiłościwiej *dworianstwu* darowane prawa”⁴.

Znaczenie praktyczne (przypomnienie konkretnych przepisów) oraz symboliczne (obecność prawa podczas wydarzenia o znaczeniu państwowym) miało głośne odczytywanie ukazów carskich przed rozpoczęciem obrad. Na początku XIX wieku dokonywał tego urzędnik państwowy — prokurator gubernialny. W regulach elekcji z 1811 r. i z lat następnych zastrzeżono, że „po zagajeniu elekcji przez marszałka gubernialnego, jako prezydującego, czytane będą stosownie do tego zgromadzenia ustawy i zaszłe na mocy onych urzędzenia”⁵.

Brzostowskiego, marszałka gubernialnego wileńskiego, z 3 sierpnia 1801, LVIA, f. 391, ap. 2, b. 9, l. 64. *Usprawiedliwienie czynności sejmikowych powiatu zawilejskiego guberni litewsko-wileńskiej i dowód legalnego wyboru na prezydenta i asesora do Sądu Głównego oraz inne wakujące urzęda, a razem odpowiedź na zarzuty przeciwko temuż sejmikowaniu do generalnego zgromadzenia szlacheckiego podane*, Biblioteka Narodowa w Warszawie, Archiwum Romerów (dalej: BN AR), IV 8671, s. 40-42. *Volumina legum*, t. VII, Petersburg 1860, s. 17, 293-294.

² List Jana Fryzla do Gaspara Czyża, marszałka powiatu wileńskiego z 21 lipca 1801, LVIA, f. 391, ap. 2, b. 9, l. 10. *Porządek wyboru gubernialnego marszałka szlachty guberni litewskiej*, tamże, l. 21.

³ Tamże, l. 21.

⁴ LVIA, f. 391, ap. 7, b. 4096, l. 3.

⁵ LVIA, f. 391, ap. 2, 9, l. 21. *Prawidła dla elekcji szlacheckich guberni litewsko-wileńskiej, które na mocy poprzedniego ogłoszenia mają się rozpocząć dnia 15 7bra [IX] po powiatach a 8bra [X] w mieście gubernialnym Wilnie*, tamże, ap. 1, b. 1530, l. 362.

Trzeba podkreślić, że reguły owe obowiązywały jedynie sejmik gubernialny; sejmiiki powiatowe miały większą autonomię. Ceremoniałowi otwarcia obrad przewodniczył marszałek powiatowy lub jego zastępca. Oni też przyjmowali przysięgę. Generalnie rzecz biorąc ich kompetencje były jednak mniejsze od marszałka gubernialnego. W powiatach w celu przestrzegania porządku wyborów, kontroli zapisów w diariuszu sejmikowym, rozstrzygania kwestii spornych *etc.* szlachta powiatowa powoływała koła porządkowe, które tworzyli tzw. cenzorzy, zazwyczaj podkomorzy, chorąży oraz prezydenci sądów powiatowych ziemskiego i grodzkiego⁶.

Zasady odbywania sejmików stanowiły odzwierciedlenie wyobrażeń o państwie i społeczeństwie, opartych na systemie hierarchii władzy, sprawowanych urzędów, stosunków między instytucjami i osobami prywatnymi. Znajdowało to wyraz w kolejności wyboru urzędników, której niepodobna było ani naruszyć, ani zakwestionować. Zaznaczyły się różnice znaczenia urzędów powiatowych; podkreślano rangę jednych poprzez zastrzeżenie, że sprawujący je mają być wybierani na sesjach oraz obniżano prestiż innych poprzez wskazanie, iż wybór ma być dokonany „osobno, po ukończeniu elekcji”. W pierwszej grupie mieścili się marszałek powiatowy, delegaci na sejmik gubernialny, podkomorzowie, chorąży, deputaci do komisji wywodowej, prezydent, sędziowie i pisarze ziemscy oraz grodzcy, a także czterech asesorów niższego sądu ziemskiego. Wśród urzędników, do elekcji których przykładano mniejsze znaczenie, byli deputaci do rewidowania wiejskich magazynów zboża, komornicy oraz woźni. Delegaci na sejmik gubernialny nie mogli, przynajmniej w latach 1811-1817, kandydować do innych funkcji, co miało podkreślić doniosłe znaczenie pełnomocnictw otrzymanych od ogółu⁷. Wysoki status delegatów wynikał zapewne z tradycji politycznych Rzeczypospolitej Obojga Narodów, chociaż także i deputaci powołani do opracowania „Ustawy o guberni” (1766) otrzymali wyjątkowe prawa, w myśl których deputat nie należący do stanu szlacheckiego (rosyjskiego *dworianstwa*) „jakikolwiek przestępstwo nie obciążałoby go w przyszłości, zwolniony będzie od kary śmierci, tortur oraz kary cielesnej”. Deputatom-szlachcicom nie wolno było skonfiskować majątku, chyba że był obciążony długami. Jeżeli chcieli, mogli dołączyć do herbów znak deputacki, „aby potomni wiedzieli do jak wielkiego dzieła się przyłożyli”⁸.

Odrębnie od urzędników powiatowych wybierano sędziów granicznych apelacyjnych; urząd ten pojawił się w 1811 r. i mógł być łączony z innymi (oprócz sędziowskich). Jak stwierdzono w „Organizacji dla elekcji” z 1814 r., „gdy wybór granicznego sądu przynoszącego wieczną spokojność i pewność majątków obywatelskich z wielu miar jest ważny i wyciąga osobnego zastanowienia się szlachty — — a najwyższy ukaz pozwalając niektórym urzędnikom powiatowym być wybranymi na sędziów granicznych, tem samym wskazuje potrzebę odbycia pierwszej elekcji urzędników powiatowych — — w terazniejszym zebraniu sędziów granicznych skuteczni się natychmiast po elekcji tych ostatnich”⁹.

⁶ Tamże, l. 361.

⁷ Tamże, l. 361-362. *Organizacja dla elekcjiów szlacheckich guberni liewsko-wileńskiej w roku 1814 odbyć się mających podług prawideł przez zwierzchność rządową potwierdzonych; Organizacja dla elekcjiów szlacheckich guberni litewsko-wileńskiej z 25 października 1817 r.* BN AR, IV 8671, s. 1-7.

⁸ *Ob uczeżdzenii w Moskwie komissii dla soczinienija projekta utożenija i o wyborie w onuju dieputatow* [4 grudnia 1766]. *Połnoje sobranije zakonow Rossijskoj impierii*, zbiór 1, t. XVII, nr 12801.

⁹ BN AR, IV 8671, s. 2.

MISCELLANEA

**Tamara Bairaškauskaitė — Lithuanian Dietines in the First Quarter of the 19th Century:
the Law and the Custom**

The author discusses the legislature related to the functioning of dietines on the territory of the former Grand Duchy of Lithuania immediately after the partitions. She notes the fact of co-existence at the beginning of the 19th century of legal norms derived from the Polish-Lithuanian and Russian legislatures. The sources of the article come mainly from Lithuanian archives.

DISCUSSIONS

**Zygmunt Szultka — The Pomeranian-Polish aspects in the historical-geographical atlas
of Mecklemburg and Western Pomerania****Marian M. Drozdowski — Dispute over the Reforms of Władysław Grabski
(as presented by W. Sułkowska)**

REVIEWS

(translated by Michał Kopczyński)

Na sejmiku gubernialnym wybierano marszałka gubernialnego, prezydentów obu departamentów Sądu Głównego, asesorów oraz, od 1816 r., prezydenta sądu granicznego gubernialnego. Procedura wyborcza była tu jednolita.

Kwestią odrębną, wymagającą przeprowadzenia analizy prównawczej, jest adaptowanie hierarchii urzędów dawnej Rzeczypospolitej do rosyjskiej tabeli rang.

Hierarchia obradujących była przestrzegana także podczas uroczystego pochodu do kościoła. Na czele szedł gubernator cywilny, po nim marszałek gubernialny i deputaci do komisji wywodowej. Marszałkowie oraz delegaci powiatowi szli w dwóch rzędach według starszeństwa powiatów¹⁰. Pojęcie starszeństwa powiatów nie jest określone w dokumentach, co oznacza, że było ono powszechnie znane. W przepisach („prawidłach”) sejmikowych opracowanych w latach 1811-1820 przez szlachtę zrezygnowano z omówienia ceremonialnego pochodu do świątyni i powrócono do tego dopiero w 1831 r., w ukazie Mikołaja I ujednocającym procedurę sejmikowania¹¹.

W salach obrad zasiadano według ustalonego porządku. Za wyraz szacunku dla werdyktu wyborów można uznać przyjętą w roku 1814 zasadę zasiadania nowoobraných urzędników według liczby otrzymanych głosów¹².

Wybory zaczynały się zazwyczaj od ułożenia spisu ubiegających się o urzędy, czym w powiatach zajmowali się cenzorzy. Zgłoszenia dokonywał kandydat: „chcąc być obranym na jakiego urzęda sam tylko do niego podać się powinien, nieobecny zaś — — oświadczy swoje życzenie przez pismo”. Zgromadzeni na sejmiku wyborcy uzyskiwali prawo wysuwania kandydatów dopiero wówczas, gdy chętnych nie było, „obywatele mogą zaprosić osobę na kandydata”¹³. Doświadczenia w pracy publicznej lub wykształcenia wymagano wyłącznie od kandydatów na urzędy gubernialne. W „Organizacji” z 1820 r. zastrzeżono, że „nie może być kandydatem do urzędu gubernialnego, kto nie był wprzód urzędnikiem powiatowym albo nie odbył kursu publicznego nauk”¹⁴.

Sporo uwagi poświęcono opisowi sposobu głosowania, używanym akcesoriom i zachowaniu się podczas elekcji.

Początkowo poprzestano na opisie kształtu wazonu, do którego wrzucano gałki oznaczające aprobatę lub sprzeciw (*affirmative* lub *negative*). W „Organizacji” z 1817 r. porządek głosowania przedstawiono szczegółowo: „Za kratą czyli za szarankami siedzieć będą tylko prezydujący, czterech cenzorów i sekretarz, gdzie bez wezwania pod żadnym pretekstem nikomu wchodzić nie wolno. Wazon do wotowania urzędownie przysłany dobrze wyłożony watą — — na stole cenzorów nieco w oddaleniu od nich stać będzie przykryty suknem w połowie białym, w połowie czarnym tak, żeby — — od całego zgromadzenia był widzianym i nawet

¹⁰ LVIA, f. 391, ap. 2, b. 9, l. 21. *Obriad dworianskich wyborow w dwuch litowskich guberniach sowierszysia imiejuszczich*, tamże, ap. 1, b. 999, l. 47. *Porządek dla elekcjiów szlacheckich litewsko-wileńskiej guberni, które mają się odbyć dnia 7 stycznia 1809 r., kończyć się, jeśli można, w przeciągu dni dziesięciu*, LVIA, f. 391, ap. 7, b. 4096, l. 17.

¹¹ *Położenije o dworianskich wyborach i służbie po onym; 6 diekabria 1831 g.*, LVIA, f. 391, ap. 6, b. 387, l. 31.

¹² BN AR, IV 8671, s. 3.

¹³ Tamże, s. 5-6. *Organizacja dla elekcjiów szlacheckich guberni litewsko-wileńskiej podług prawideł przez zwierzchność rządową potwierdzonych*, Wilno, u Alexandra Żołkiewskiego w drukarni XX Pijarów, 1820, s. 16.

¹⁴ Tamże, s. 31.

przez wotującego nie był zakrywanym”¹⁵. Do oddania głosu wzywano w porządku alfabetycznym. Prawo głosowania tracono po niezgłoszeniu się na trzykrotne wezwanie. Ponadto nie można było głosować na współkandydata do urzędu. Nieprzestrzeganie ustalonych zasad groziło karą. „U kogo by to odkryto przygotowane gałki, albo i niosącego więcej niż jedną gałkę do wazonu za przedstawieniem marszałka powiatowego, a nawet za doniesieniem każdego obywatela cywilnemu gubernatorowi, taki oddany będzie pod sąd, ażeby na zawsze utracił prawo wotowania”¹⁶.

Na sejmikach w guberni wileńskiej w roku 1820 próbowano zmienić sposób głosowania, mianowicie przez zastąpienie gałek podkreśleniem nazwiska w spisie kandydatów. Uznano to jednak za niewygodne i powrócono do zwykłego porządku¹⁷.

Kwestie sporne przy spisywaniu kandydatów lub w przypadku równej liczby otrzymanych głosów rozstrzygano, przez losowanie, którego dokonywało dziecko, co jednak władze gubernialne z czasem uznały za niestosowne¹⁸.

Kwestią odrębną pozostaje posługiwanie się symbolami państwa. W „Organizacji do elekcji szlacheckich” nie opisano wprawdzie zasad używania atrybutów władzy, ale nie oznacza to, że tego nie czyniono. Dopiero jednak we wspomnianym ukazie Mikołaja I z 1831 r. zastrzeżono, że na skrzyni do wotowania ma znajdować się herb powiatu lub guberni, a na drewnianym talerzu, na którym składano gałki — herb guberni¹⁹.

Charakterystyczny był sposób zgłaszania sprzeciwu wobec udziału w obradach poszczególnych osób. Protesty i skargi należało złożyć na piśmie, po czym rozstrzygano je bez dyskusji w tajnym głosowaniu przeprowadzanym przed rozpoczęciem właściwej elekcji, „sekretnymi wotami bez poprzedzających głośnych”. Często zdarzają się zastrzeżenia, że sejmikujący mają zachowywać się cicho i uczciwie²⁰.

W sumie należy stwierdzić, że o normach i zwyczajach dziewiętnastowiecznych sejmików litewskich przesądziła tradycja czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz nowe prerogatywy szlachty rosyjskiej. W obecnym stanie badań trudno byłoby jednak ustalić ich wzajemny stosunek oraz określić zakres wpływów obcych na tworzenie się kultury politycznej szlachty litewskiej, i ich znaczenie dla kształtowania się postaw szlachty wobec państwa.

¹⁵ BN AR, IV 8671, s. 6.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ *Uwagi niektóre względem organizacji na elekcje szlacheckie urzędników w r. 1820 ułożone*, BN AR, IV 8678, s. 83-84.

¹⁸ BN AR, IV 8671, s. 2, 17, 22.

¹⁹ LVIA, f. 391, ap. 6, b. 387, l. 30.

²⁰ LVIA, f. 391, ap. 1, b. 1530, l. 361. BN AR, IV 8671, s. 1, 3.